

DOI: <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2023-81-124-130>
УДК 378.011.3-051:355.082]

**ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ КУРСАНТІВ
ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**
© Баглай М. В.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Інформація про автора:

Баглай Микола Васильович: ORCID:0000-0002-7759-2214; KAO1104@ukr.net; аспірант, кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61000, Україна.

У статті розкривається проблема виховання громадянської позиції курсантів – майбутніх офіцерів, що є актуальною у світлі сучасних військових подій, пов'язаних з агресією з боку сусідньої держави.

Акцентовано, що науково-педагогічне осмислення шляхів виховання громадянської позиції набуває особливого значення у військових закладах вищої освіти, у яких накопичено багатий досвід формування у курсантів громадянських якостей.

Зазначено, що від патріотичної та громадянської позиції курсанта – майбутнього офіцера військового закладу вищої освіти багато в чому залежить рівень сформованості громадянської позиції в його підлеглих, а також у наступних поколіннях військовослужбовців, адже офіцер виконує функції керівника та наставника під час вирішення курсантами службових та навчально-бойових завдань щодо захисту держави, викладача та вихователя, який допомагає курсантам формувати громадянську позицію та патріотичні якості.

Дано визначення поняття «громадянська позиція» як комплекс духовно-моральних установок та переживань особистості за долю Батьківщини, що виявляється в культурі почуттів, моральних принципів, почутті патріотизму, національно-культурній ідентичності, громадянській гідності, громадянській відповідальності, громадянському обов'язку, громадянській совісті, громадянській мужності, шанобливому ставленні та любові до Батьківщини, що відображається в соціально значущих діях, вчинках, спрямованих на забезпечення соціальних інтересів та прав людини, а також зміну соціального середовища відповідно до моральних цінностей і актуальних суспільних завдань.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянська позиція, національно-патріотичне виховання, курсант, військовий заклад вищої освіти.

M. Baglay "Education of civic position of cadets in military higher educational institutions: theoretical aspect"

The article reveals the problem of educating the civic position of cadets - future officers, which is relevant in the light of modern military events related to aggression from a neighboring state.

It is emphasized that scientific and pedagogical understanding of ways to develop citizenship acquires special importance in military institutions of higher education, which have accumulated rich experience in developing civic qualities in cadets.

It is noted that the level of formation of the civil position of his subordinates, as well as subsequent generations of military personnel, largely depends on the patriotic and civic position of the cadet - the future officer of a military institution of higher education, because the officer performs the functions of a leader and mentor when cadets solve official and combat training tasks for the protection of the state, a teacher and educator who helps cadets form a civic position and patriotic qualities. The concept of "civic position" is defined as a complex of spiritual and moral attitudes and experiences of the individual for the fate of the Motherland, manifested in a culture of feelings, moral feelings, a sense of patriotism, national cultural identity, civic dignity, civic responsibility, civic duty of conscience, civic courage, respectful attitude and love for the Motherland, which is reflected in socially significant actions, actions aimed at ensuring social interests and human rights, as well as changing the social environment in accordance with moral values and current social objectives;

Key words: civic education, civic position, national-patriotic education, cadet, military institution of higher education.

Постановка проблеми. На етапі розбудови новітньої української державності, в умовах зростання загроз її суверенітету і територіальній цілісності все більшої ваги і значення набуватимуть питання усвідомлення молоддю своєї відповідальності перед народом, державою, українським суспільством, виховання в підростаючого покоління національної самосвідомості, патріотизму, почуття поваги до інститутів держави, готовності стати на її захист, неухильно виконувати громадянський обов'язок та реалізувати громадянські права. З огляду на це, стратегічним пріоритетом військової вищої освіти мають стати не тільки передача знань, формування умінь і навичок, а й підготовка курсантів до життя і праці у нових реаліях, виховання у них громадянської позиції і відповідальності як важливих особистісних якостей.

У Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді зазначено: «В Україні національно-патріотичне виховання дітей та молоді має стати одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку громадянина як високоморальної особистості, яка плекає українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними знаннями, вміннями та навичками, здатна реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, сповідує європейські цінності, готова до виконання обов'язку із захистом Батьківщини, незалежності та територіальної цінності України» [1].

Актуальність виховання громадянської позиції курсантів військових закладів вищої освіти обумовлена такими чинниками, як от: відновленням духовно-моральних цінностей нашої держави та її Збройних Сил; складнощами військово-стратегічної стану в світі, що потребує зміни підходів до рівня сформованості громадянської позиції майбутніх офіцерів, що базується на національних традиціях, пов'язаних формуванням нового вигляду Збройних Сил України, що має відповідати вимогам державної політики в сфері національної безпеки і відстоюванні національних інтересів країни. Важливим завданням вітчизняної педагогічної науки в цьому контексті є пошук та теоретичне обґрунтування нових методологічних підходів до громадянського виховання сучасної молоді, реалізація яких дозволить підняти цей напрямок виховної діяльності на якісно новий рівень, спираючись

на наявний досвід, виховні традиції, що склалися, а також досягнення сучасної педагогіки [2;3].

Науково-педагогічне осмислення шляхів виховання громадянської позиції набуває особливого значення у військових закладах вищої освіти, у яких накопичено багатий досвід формування в курсантів громадянських якостей, патріотичних почуттів, національно-патріотичної свідомості. Адже саме від патріотичної та громадянської позиції курсанта - офіцера-випускника військового закладу вищої освіти багато в чому залежить рівень сформованості громадянської позиції і у його підлеглих, а також у наступних поколінь військовослужбовців [4]. У таких умовах зростає роль офіцера, який виконує функції керівника та наставника в ході вирішення курсантами службових та навчально-бойових завдань щодо захисту держави; роль викладача та вихователя, який допомагає курсантам формувати громадянську свідомість особистості. Тому на всіх щаблях та у всіх сферах військової освіти необхідно створювати умови для формування у курсантів якості військового професіонала, й громадянина-патріота [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення громадянина та громадянського суспільства є однією з найважливіших в Україні. Формування громадянської позиції молодого покоління країни набуває не тільки теоретичної актуальності, а й практичної значущості в суспільстві, оскільки формується громадянське суспільство і громадянин із системою переконань, цінностей, ідеалів у зв'язку з переосмисленням реалій сучасного світу, відмовою від його старої моделі, що й вимагає нового підходу до світоглядного становлення курсантів – майбутніх офіцерів. В основі затвердження громадянської позиції лежать ідеї державності, патріотизму, законності, які цілеспрямовано формуються в освітньому середовищі військових установ вищої освіти.

За останній період у практиці освіти в контексті громадянського виховання вдалося розв'язати досить широке коло питань: так, особливості громадянського виховання та формування громадянських якостей висвітлені в працях І. Беха, Г. Васяновича, О. Вишневського, П. Вербицької, П. Волошина, Ю. Завалевського, С. Золотухіної, В. Івашковського, В. Кременя,

І. Кучинської, Г. Пономарьової, О. Стребної, О. Сухомлинської, С. Ткачової, О. Шестоपालюк, М. Шимановського, І. Щербака, С. Якименка та ін; питання громадянської освіти досліджували Р. Арцишевський, Н. Бібік, М. Ілляш, В. Громовий, О. Дем'янчук, І. Костюк, П. Кендзьор, І. Жадан, І. Іванюк, В. Іванчук, А. Ковтонюк, О. Кузьменко, О. Мокрогуз, В. Оржехівський, О. Пометун, М. Рагозін, С. Рябов, І. Тараненко та ін.

Проте дослідження виховання громадянської позиції курсантів, які навчаються у військових закладах вищої освіти, є недостатнім. Аналіз зазначеної проблеми надав змогу виявити такі суперечності: між потребою суспільства та держави у військових фахівцях зі сформованою громадянською позицією як особистісним світоглядним утворенням, з одного боку, та нерозвиненістю в більшості абітурієнтів військових закладів вищої освіти якостей громадянина, уявлень про громадянське суспільство, його цінності, умінь взаємодії з ним – з іншого; між необхідністю становлення та розвитку громадянської позиції майбутніх офіцерів в освітніх організаціях, що об'єктивно зростає, та недостатнім ступенем науково-теоретичного обґрунтування проблеми її формування у військових закладах вищої освіти; між необхідністю ефективного науково-методичного забезпечення процесу формування громадянської позиції у військовому закладі вищої освіти на основі інноваційних форм, методів та засобів та недостатністю його розробленості, використання можливостей сучасних технологій, адаптованих до проблеми, що досліджується, в цілісному освітньому процесі і військового закладу вищої освіти.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних аспектів виховання громадянської позиції курсантів військових закладів вищої освіти в процесі професійної підготовки.

Викладення основного матеріалу. Процес формування громадянської позиції курсантів військових закладів вищої освіти спрямований на розвиток патріотизму, національної самосвідомості, законослухняності, поваги до прав і свобод людини. Про це свідчать дослідження вітчизняних науковців.

Так, Н. Коляда вважає, що формування громадянськості – це «цілеспрямований педагогічний процес взаємодії викладачів і

здобувачів освіти, результатом якого є усвідомлене ставлення студентів до суспільства та держави, людей та соціально-політичних явищ, що виявляється у громадянській поведінці та засноване на громадянських переконаннях» [6]. О. Гоменюк пов'язує громадянськість з вихованням моральної відповідальності молодих людей у єдності мотиваційно-стимулюючого, ціннісно-орієнтаційного та практичного компонентів [7]. Я. Великий, розглядаючи громадянське виховання офіцерів служби порятунку, трактує його як «взаємодію курсантів та викладачів, спрямоване на становлення молодого людини як громадянина демократичної держави, що діє на основі цінностей демократії, державних законів, релігійних основ та етики ринкової економіки, орієнтованої на ідеали служіння Батьківщині» [8, с.20]. Слід зазначити, що розглянуті підходи не вичерпують всі точки зору на проблему формування громадянськості в освітніх організаціях, але дають можливість сформулювати узагальнені положення за темою, що розглядається, і використовувати їх стосовно до курсантів у військовому закладі вищої освіти.

Особливості громадянського виховання курсантів на основі військових традицій визначили та охарактеризували Ф. Рудич [9], О. Голубєва, О. Мітягін [10]. Шляхи підвищення ефективності громадянського виховання курсантів військових закладів вищої освіти в контексті співвідношення громадянського та патріотичного виховання було предметом дослідження К. Трибулькевич [11]. Військово-патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України досліджувала О. Пашкова [12]. Вона визначає поняття громадянськості через розгляд категорії «громадянська позиція майбутнього офіцера» і вважає, що вона «складається із взаємопов'язаних зовнішніми та внутрішніми відносинами пізнавального, мотиваційного та поведінкового компонентів і формує готовність особистості до вироблення власної точки зору в ситуації морального вибору, що сприяє її гармонізації по відношенню до суспільства, інших людей і самої себе, що дозволяє максимально реалізувати себе у професійній діяльності та суспільному житті» [12].

Виховання громадянської відповідальності майбутніх офіцерів військових закладів вищої освіти досліджував Є. Гарбар, який розглядає громадянську відповідальність як «інтегративну, професійно значущу якість

особистості офіцера, орієнтовану на специфіку службово-бойової діяльності, що виражається в позитивному ставленні до держави, громадянського суспільства, соціально-політичних явищ, до громадянських норм, громадянських цінностей і проявляється в постійній готовності до самопожертви заради захисту Вітчизни, виконання військового обов'язку; у наявності знань у галузі прав та обов'язків громадян; в ефективному володінні вміннями та навичками громадянської поведінки; в наявності адекватного уявлення про себе як суб'єкта діяльності з активною громадянською позицією, в усвідомленні своїх громадянських обов'язків» [13]. А. Окаєвич вважає, що стосовно військовослужбовців громадянськість має бути визначена як «... моральна якість особистості, що характеризується усвідомленням нею своїх прав та обов'язків по відношенню до держави, високою переконаністю, творчою активністю та особистою моральною відповідальністю за успіхи суспільства» [14]. Проте, на наш погляд, зведення авторами поняття громадянськості лише до якості особистості офіцера звужує його значущість для професійної діяльності і не дозволяє розглянути в повному обсязі як особистісний світоглядний феномен. Ми розглядаємо громадянську позицію як особистісний феномен, що має світоглядну значимість.

У зв'язку з цим, слід зазначити, що проблеми становлення та розвитку в курсантів громадянської позиції як особистісної якості, не вивчені в повному обсязі, а питання її формування в майбутніх офіцерів у специфічному освітньому процесі військового закладу вищої освіти не знайшли до теперішнього часу належного відображення в науковій літературі.

Наведені вище положення дозволяють нам визначити зміст конструкту «громадянська позиція курсанта військового закладу вищої освіти», виділити його основні характеристики.

1. Громадянська позиція – це набута в процесі соціалізації сукупність властивостей і якостей військовослужбовця як громадянина, що виявляється у сформованих мотивах і готовності визначати свою громадянську поведінку, брати активну участь у військово-професійній діяльності, у справах громадянського суспільства та держави.

2. Із правового погляду громадянська позиція курсантів - майбутніх офіцерів військових закладів вищої освіти передбачає

неухильне дотримання законів, знання та виконання норм військового права, зокрема міжнародного; виконання дій, вироблення умінь користуватися своїми правами та свободами, поважати права та свободи інших громадян.

3. У моральному вимірі громадянська позиція курсантів - майбутніх офіцерів – це принципи, норми моралі, етичні переконання, якими вони як громадяни мають керуватися не тільки під час здійснення військово-професійної діяльності, а й у повсякденному житті, де формується громадянська позиція та громадянська відповідальність.

4. Аксиологічна характеристика громадянської позиції курсантів у військовому закладі вищої освіти передбачає розгляд її структури як єдності основних світоглядних, духовно-моральних та патріотичних цінностей, таких як: *державність* – підтримка державної політики, інтересів держави, схвалення діяльності державних структур та органів, боротьба з антидержавними проявами у житті та військово-професійній діяльності; *законослухняність* – неухильне дотримання законів, нормативно-правових актів, прав, свобод та обов'язків у повсякденному житті та у військовій сфері, нетерпимість до правопорушників та їх засудження; *патріотизм* – любов до Батьківщини, гордість за свою Батьківщину, відданість традиціям, звичаям, розуміння значущості своєї самоідентичності, готовність та вміння захищати свою землю; *громадянський обов'язок* – реалізація військово-професійного (військового) боргу, нормативно регламентованого у військовій сфері відповідно до вимог суспільства, держави, Міністерства оборони; міжкультурна компетентність, етнотолерантність та крос-культурна грамотність у сфері громадянського суспільства – знання про ментальні цінності та пріоритети свого та інших народів, навички міжкультурної комунікації у мультинаціональному соціальному середовищі для підтримки стабільного громадянського світу [15].

Узагальнивши наведені трактування поняття, визначаємо сутність поняття «громадянська позиція» як комплекс духовно-моральних установок та переживань особистості курсанта – майбутнього офіцера за долю Батьківщини, що виявляється в культурі почуттів, моральних відчуттях, почутті патріотизму, національно-культурній ідентичності, громадянській гідності, громадянській відповідальності, громадянському

обов'язку, громадянській совісті, громадянській мужності, шанобливому ставленні та любові до Батьківщини, що відображається в соціально значущих діях, вчинках, спрямованих на забезпечення соціальних інтересів та прав людини, а також зміну соціального середовища відповідно до моральних цінностей і актуальних суспільних завдань.

Сутність виховання громадянської позиції курсантів визначаємо як цілісний, цілеспрямований та організований педагогічний процес з оволодіння курсантами системою професійних знань та якостей, що утворюють їх компетенції, необхідних для успішного вирішення професійних завдань, заснованих на державно-патріотичному світогляді. Зміст виховання громадянської позиції курсантів включає сукупність духовно-моральних, професійних та особистісних якостей, основу яких становлять: любов до Вітчизни, духовність, військовий обов'язок, громадянський обов'язок, професіоналізм, повага до державної символіки, сумлінність, відповідальність, повага до релігійних поглядів, культури інших народів, постійна готовність до захисту Вітчизни [16].

Мета громадянського виховання у військових закладах вищої освіти може бути сформульована таким чином: формування в курсантів громадянської позиції та військово-патріотичних якостей, що забезпечують їх готовність до захисту Вітчизни. *Завданнями* громадянського є такі: інформаційно-світоглядна підготовка курсантів військових закладів вищої освіти, надання їм допомоги в здобутті сенсу життя за умов постійного реформування Збройних Сил України, формування самосвідомості, поважного ставлення до соціально значущих ідей та цінностей, пов'язаних із любов'ю до Вітчизни та обов'язків щодо забезпечення її військової безпеки; створення необхідних умов для розвитку таких якостей, як: громадянськість, патріотизм, готовність гідно виконати військовий обов'язок; виховання законослухняної поведінки, неухильного дотримання норм колективного життя, розвиток активної життєвої позиції та високої відповідальності як важливої характеристики, що виявляється під час військової служби в бажанні особисто брати участь у відстоюванні національних інтересів країни; формування

позитивного ставлення до військової служби як однієї з важливих цінностей у життєдіяльності.

Реалізація завдань громадянського виховання, зокрема громадянської позиції курсантів в освітньому процесі військового закладу вищої освіти», має бути забезпечено переважно на суб'єкт-суб'єктними відносинами; це керований процес взаємодії всіх його учасників у військовому закладі вищої освіти з метою становлення основних компонентів цього феномену як особистісної світоглядного утворення майбутнього офіцера Збройних Сил України

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, проведений аналіз теоретичної літератури та сучасних досліджень дозволяє констатувати, що становлення поняття «громадянська позиція» в науково-педагогічному осмисленні пройшло тривалий шлях: виходячи з потреб суспільства та громадян, його зміст змінювався в різних трактуваннях. Це твердження передбачає його характеристику як складної семантичної та філософсько-педагогічної категорії, як комплекс духовно-моральних установок та переживань особистості курсанта – майбутнього офіцера за долю Батьківщини, що виявляється в культурі почуттів, моральних почуттях, почутті патріотизму, національно-культурній ідентичності, громадянській гідності, громадянській відповідальності, громадянському обов'язку, громадянській совісті, громадянській мужності, шанобливому ставленні та любові до Батьківщини, що відображається в соціально значущих діях, вчинках, спрямованих на забезпечення соціальних інтересів та прав людини, а також зміну соціального середовища відповідно до моральних цінностей і актуальних суспільних завдань. Практика реалізації процесу виховання громадянської позиції курсантів здійснюється в навчальній та службовій діяльності, військово-політичній роботі, культурно-дозвільній роботі в умовах як військової служби, так і громадянського суспільства, які можуть виникати в реальній ситуації, яка передбачає наявність таких цінностей, як Батьківщина, державність та розвиток таких якостей, як законослухняність, самовідданість, патріотизм, що характеризують громадянську позицію як світоглядне утворення в структурі особистості майбутнього офіцера.

Список використаних джерел

1. Стратегія національно-патріотичного виховання : затвердж. указом Президента України

від 18 травня 2019 р. № 286/2019. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019> (дата звернення 09.11.2023)

2. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді : Наказ М-ва освіти і науки України від 27.10.2009 р. № 3754/981/538/49. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3754643-09#Text> (дата звернення : 20.11.2023).

3. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1038729-19#n3> (дата звернення : 20.11.2023).

4. Синишина В. М. Психолого-педагогічні засади патріотизму як чинника формування громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів у військових закладах вищої освіти / В. М. Синишина. – Режим доступу : <file:///C:/Users/марина/Downloads/5936-Текст%20статті-5971-1-10-20230828.pdf> (дата звернення 20.11.2023).

5. Про концепцію військово-патріотичного виховання та громадського сприяння безпеці і обороні України : Проект Указу Президента України. – Режим доступу : <https://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/gromadske-obgovorennya/57372/proekt-ukazu-prezidenta-ukraini-pro-konczepcziju/> (дата звернення : 03.11.2023).

6. Коляда Н. М. Громадянське виховання студентської молоді крізь призму педагогічних ідей В. О. Сухомлинського / Н. М. Коляда, О. О. Кравченко // Вісник Науково-дослідної лабораторії «В.О.Сухомлинський і школа ХХІ століття». – 2018. – С. 32–39.

7. Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія» (I-II зміни) / уклад.: О. О. Гоменюк, М. В. Горенко, Н. М. Коляда, О. Ю. Мазур. – Умань, 2015. – 100 с.

8. Великий Я. Б. Педагогічні умови громадянського виховання офіцерів служби порядку: концептуальний підхід / Я. Б. Великий // Педагогічний альманах. – 2016. – Вип. 31. – С. 16–22.

9. Рудич Ф. М. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та інші. – Київ : Либідь, 2008. – С. 15–16.

10. Голубева О. М. Національно-патріотичне виховання – складова становлення громадянина; військовослужбовця патріота / О. М. Голубева, О. О. Мітягін, В. А. Коваленко // Військова освіта. – 2016. – № 1 (33). – С. 65–71.

11. Трибулькевич К. До питання співвідношення громадянського і патріотичного виховання / К. Трибулькевич // Військова освіта. – 2021. – № 2 (44). – С. 348–354.

12. Пашкова О. О. Військово-патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1991–2019) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / О. О. Пашкова. – Київ, 2021.

13. Гарбар Є. О. Етапи дослідження виховання громадянської відповідальності майбутніх офіцерів військових закладів вищої освіти

/ Є. О. Гарбар // Теорія і практика управління сучасними освітніми системами : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 квіт. 2018 р.) / Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Харків : ФОП Петров В. В., 2018. С. 47–49.

14. Окаєвич А. В. Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів збройних сил України як актуальна психолого-педагогічна проблема / А. В. Окаєвич // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2020. – Вип. 71, т. 2. – С. 173–176.

15. Войчун О. В. Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. В. Войчун ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2020. – 314 с.

16. Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / А. О. Кобзар, О. В. Копаниця, В. М. Гришук та ін. ; за заг. ред. Б. П. Андрусюка. – Чернівці : Місто, 2011. – 408 с.

References:

1. Prezydent Ukrainy 2019, *Strategiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia [Strategy of national and patriotic education]*, viewed 09 November 2023 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019>>.

2. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy 2009, *Pro zatverdzhennia Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia molodi: nakaz vid 27.10.2009 r. № 3754/981/538/49 [On the approval of the Concept of national-patriotic education of youth]*, viewed 20 November 2023 <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3754643-09#Text>>.

3. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy 2019, *Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy [The concept of national-patriotic education in the educational system of Ukraine]*, viewed 20 November 2023r <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1038729-19#n3>>.

4. Synyshyna, VM 2020, *Psykhologo-pedahohichni zasady patriotyizmu yak chynnyka formuvannia hromadiansko-patriotychnoi pozytsii maibutnikh ofitseriv u viiskovykh zakladakh vyshchoi osvity [Psychological and pedagogical principles of patriotism as a factor in the formation of the civic and patriotic position of future officers in military institutions of higher education]*, viewed 20 November 2023r. <<file:///C:/Users/marina/Downloads/5936-Текст%20статті-5971-1-10-20230828.pdf>>.

5. Prezydent Ukrainy 2022, *Pro kontseptsiiu viiskovo-patriotychnoho vykhovannia ta hromadskoho spriannia bezpetsy i oboroni Ukrainy: Proiekt Ukazu [On the concept of military-patriotic education and public support for the security and defense of Ukraine]*, viewed 03November 2023 <<https://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/gromadske-obgovorennya/57372/proekt-ukazu-prezidenta-ukraini-pro-konczepcziju/>>.

6. Koliada, NM & Kravchenko, OO 2018, 'Hromadianske vykhovannia studentskoi molodi kriz pryzmu pedahohichnykh idei V. O. Sukhomlynskoho' [*Civic education of student youth through the prism of pedagogical ideas of V. O. Sukhomlynskyi*], *Visnyk Naukovo-doslidnoi laboratorii «V.O.Sukhomlynskyi i shkola KhKhI stolittia»*, Pp. 32–39.

7. Homeniuk, OO, Horenko, MV, Koliada, NM & Mazur, OYu 2015, *Natsionalno-patriotychnyi tabir dlia studentskoi molodi «Diia»* [*National-patriotic camp for student youth "Diya"*], Uman.

8. Velykyi, YaB 2016, 'Pedahohichni umovy hromadianskoho vykhovannia ofitseriv sluzhby poriatunku: kontseptualnyi pidkhid' [*Pedagogical conditions of civil education of rescue service officers: a conceptual approach*], *Pedahohichniy almanakh*, iss. 31, Pp. 16–22.

9. Rudych, FM, Balaban, RV, Hanzhurov, YuS et al 2008, *Politychna systema ta instytuty hromadianskoho suspilstva v suchasni Ukraini*. [*Political system and institutions of civil society in modern Ukraine*], Lybid, Kyiv.

10. Holubieva, OM, Mitiahin, OO & Kovalenko, VA 2016, 'Natsionalno-patriotychne vykhovannia – skladova stanovlennia hromadianyna; viiskovosluzhbovtzia patriota' [*National and patriotic education is a component of becoming a citizen; military serviceman patriot*], *Viiskova osvita*, no 1 (33), Pp. 65-71.

11. Trybulkevych, K 2021, 'Do pytannia spivvidnoshennia hromadianskoho i patriotychnoho vykhovannia' [*To the question of the ratio of civic and patriotic education*], *Viiskova osvita*, no 2 (44), Pp. 348-354.

12. Pashkova, OO 2021, 'Viiskovo-patriotychne vykhovannia kursantiv vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv Ukrainy (1991-2019)' [*Military and patriotic education of cadets in higher military educational institutions of Ukraine (1991-2019)*], *Kand. ist. nauk abstract*, Kyiv.

13. Harbar, YeO 2018, 'Etapy doslidzhennia vykhovannia hromadianskoi vidpovidalnosti maibutnikh ofitseriv viiskovykh zakladiv vyshchoi osvity' [*Stages of research on the education of civic responsibility of future officers of military higher educational institutions*], *Teoriia i praktyka upravlinnia suchasnyimi osvitynymi systemamy*, (Kharkiv, 25 kvitnia 2018 r.), Kharkiv, Pp. 47–49.

14. Okaievych, AV 2020, 'Formuvannia emotsiino-volovoi stiikosti maibutnikh ofitseriv zbroinykh syl Ukrainy yak aktualna psykholoho-pedahohichna problema' [*Formation of emotional and volitional stability of future officers of the armed forces of Ukraine as an actual psychological and pedagogical problem*], *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, no 71, vol. 2, Pp. 173–176.

15. Voichun, OV 2020, 'Formuvannia hromadianskoi aktyvnosti studentiv universytetu zasobamy studentskoho samovriaduvannia' [*Formation of civic activity of university students by means of student self-government*], *Kand. ped. nauk thesis*, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, Kyiv.

16. Kobzar, AO, Kopanytsia, OV, Hrytsiuk, VM et al & Andresiuk, BP (ed) 2011, *Vykhovna robota u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [*Educational work in the Armed Forces of Ukraine*], Misto, Chernivtsi.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2023 р.